

УДК 27-475.2-23

**ГОМІЛЕТИЧНІ НАСТАНОВИ СВЯТОГО АВГУСТИНА
І СПОСОБИ ТЛУМАЧЕННЯ БІБЛІЇ
В «ЄВАНГЕЛІЇ УЧИТЕЛЬНОМУ»
КИРИЛА ТРАНКВІЛІОНА СТАВРОВЕЦЬКОГО**

Тетяна Турчина, аспірантка

*Національний університет «Києво-Могилянська академія»
tania.turchina@gmail.com*

У статті здійснено аналіз смислової впорядкованості проповідей Кирила Транквіліона Ставровецького зі збірника «Євангеліє учительне» (1619) крізь призму гомілетичних настанов трактату святого Августина «De Doctrina Christiana» (397). На прикладі «Повчання у першу неділю святого посту» з'ясовані найбільш уживані і дієві стратегії переконання, що використовує отець Кирило і які можна віднайти в Августина.

Ключові слова: гомілетика, проповідь, Біблія, бароко, патристика.

Credo ut intelligam. «Вірю, щоб розуміти». Ця основна формула творчості Августина, яка стала «емблемою середньовічного теологічного «раціоналізму» [9, с. 228], на типологічному рівні зіставлення є найбільш доречною щодо проповідей «Євангелія учительного» Кирила Транквіліона Ставровецького. Бароковий автор, як за багато століть перед ним Августин, виявляє переконливе прагнення підпорядкувати розум потребам віри, пізнати приховану божественну істину через герменевтику і проповідь. Цитуючи апостола Павла у Посланні до Римлян «Серцем віримо для правди, устами ж визнаємо для спасіння» (Рим. 10:10), Ставровецький говорить, що «душа невидома освящається вѣрою» [4, арк. 52 зв.], а відповідно прикрашається знанням божественних істин. Так, у «Передмові до чительника» автор закликає прочитати його книжку з увагою і духовним розмислом, оскільки в ній — «познання премудрости небесной, откровеніє тайн Божеских, источник разума духовнаго, зеркало Боговидѣнія, свѣща неугасимого сіанія умнаго» [4, арк. 3 нунум.].

В історії філософії прийнято говорити про виключне панування августіанства до XIII ст., поки не складається система томізму, що скевує середньовічну думку до іншого річища. Зокрема, наводячи численні цитати, на це вказують А.-І. Марру [17, с. 28], а також Дж. Мерфі у серії публікацій про Августина [18–21]. Філософські погляди Кири-

ла Транквіліона Ставровецького описують радше у руслі ренесансних і перед-просвітницьких тенденцій, як Л. Пилявець [12], або у контексті походження метафорично насиченої барокової образності, як Р. Голик [3], Б. Криса [5–7], Д. Сироїд [13], Т. Трофименко [14].

Дане дослідження — це спроба виявити і осягнути смислову підпорядкованість проповідей Кирила Транквіліона Ставровецького на рівні формальної (конструктивної) гомілетики, з'ясувати стратегії тлумачення Біблійного тексту і встановити типологічний зв'язок з текстами ранньої патристики, зокрема трактатом Августина Аврелія «De Doctrina Christiana» («Про християнську науку»).

Гомілетика — це розділ богослів'я, присвячений підготовці і виголошенню проповідей. Її ще називають формальною риторикою, тобто наукою, що вивчає принципи риторики пастирської проповіді. Сам термін виникає лише у XVIII ст., хоча грецьке дієслово *ὁμιλέω* — розмовляю, бесідую і похідне від нього *ἡ ὁμιλία* дуже рано стали вживатися для означення християнської проповіді, яку виголошували на зібраннях віруючих.

Августин зі своїм вченням «Про християнську науку» закладає першооснови розуміння теорії проповіді. У проповідництві він розрізняє *ars inveniendi* — правила відбору матеріалу і *ars disponendi* — правила його викладу. Надалі середньовічна гомілетика зберігає цю класифікацію, про що свідчать найбільш впливові твори того часу — «De institutuione clericorum» (XI ст.) Рабана Мавра і «Ars concinnandi» (XIII ст.) Бонавентури.

Система гомілетики у першоосновах виходить із своєрідності церковної проповіді, аудиторією якої є завжди община віруючих, котрим треба розкрити у всій повноті християнське вчення і пояснити зміст віри. Цим, насамперед, визначається специфіка добору матеріалу. Основним джерелом для проповідника стає Святе Письмо, а потім до нього долучаються й інші книги. Таким чином матеріальна, або принципова частина гомілетики розкриває зміст церковної проповіді. З іншого боку, мета церковного проповідництва передбачає застосування матеріалу, тобто активну роль реципієнта, слухача. Такий засновок підтверджує органічний зв'язок проповіді з богослужінням. І це закладає основу другої частини гомілетики — гомілетики формальної, що тлумачить форми і прийоми церковного красномовства. Як результат, справжньою метою гомілетики є не просто викладення технічних правил складання проповіді, а й визначення характеру і ці-

лей проповідництва, його джерел і засобів. Тому вихідним пунктом гомілетики при цьому є не правила риторики, а поняття про суть церкви і церковного пастирства. Основою гомілетики стає євангельське вчення. Христос дає завдання апостолам проповідувати: «Будьте ж мудрі, як змії, і невинні, як голубки» (Мт. 10:16).

Проповідь поступово стає однією з найбільш характерних і масових форм середньовічної словесності, проте, як зазначає М. Гаспаров, лише в «XIII–XIV ст. з'явилися нормативні праці щодо мистецтва проповіді, де дійсно відчутний вплив шкільної Цицеронівської традиції» [2, с. 97]. Відмінності між античною риторикою і середньовічною християнською гомілетикою стають все більш помітними.

Трактат «De Doctrina Christiana» присвячений теорії тлумачення християнських текстів, а також викладу (тобто риториці і поетиці, якщо застосувати узагальнені смислові категорії). Теорія розгортається довкола кількох протиставлень: знаки — предмети, тлумачення — вираження, подвійність — затемнення смислу і пов'язані з цим труднощі.

Спосіб тлумачення біблійного тексту Августин будує за зразком античного підручника риторики. Дослідники (зокрема, С. Аверинцев [1], Т. Б. Еріксен [15], Дж. Мерфі [21]) зазначають, що з 426 р. трактат Августина стає зразковим підручником саме християнської риторики. Церква дає античному красномовству нове життя. Завдання красномовства — це повчання, задоволення і переконання. Особливої важливості набуває переконання, оскільки воно може змінити наміри і думки слухачів. В античній школі вірші Гомера і Вергілія вивчалися як посібники з риторики: водночас студіювали промови і прийоми ораторів в епосі, бо там можна було віднайти зразки переконань, що були прийняті для будь-якого випадку. У християн подібну функцію навчального підручника з риторики довгий час виконувала Біблія: вона встановлювала нові естетичні і риторичні норми. Також Святе Письмо слугувало зразком оригінальності християнської риторики і християнських тем.

Ранній Августин не високо оцінював красномовство: він щиро переконаний, що це мистецтво слугує для прикриття брехні і затемнення істини. Автори божественних текстів вживають низький стиль і прості звороти, щоб істина говорила сама за себе, без будь-яких прикрас. Цілком протилежну думку він обстоює в «Християнській науці», позиціонує риторику як мистецтво розуміння смислу і тлумачення тих самих «темних місць». Цьому присвячена третя книга трактату.

Четверта книга трактату написана з майже 30-річною перервою. Основні настанови святого Августина можна узагальнити таким чином: риторика — предмет загальної освіти, а тому потрібна проповіднику, хоча не є обов'язковою (головне — знати Святе Письмо і твори церковної літератури). Оратору, так само як і проповіднику, потрібна мудрість (*sapientia*); до проповідництва більш схильний той, хто вміє розмірковувати мудро, а не красномовно. Загалом вчення Августина є християнською риторикою, тобто формальною гомілетикою.

За визначенням О. Матушек, «проповідь є однією з типових форм висловлювання з приводу Святого Письма» [11, с. 87]. Загалом вона підтверджує думку М. Гаспарова щодо проповідей як «найбільш характерних і масових форм середньовічної словесності» [2, с. 97]. Найпоширенішим висловлюванням в межах проповіді від часів апостольської церкви була гомілія. Основний принцип побудови такої проповіді полягав у послідовному коментуванні біблійного (найчастіше — євангельського тексту). Аргументація переважно спиралася на Святе Письмо і твори Отців Церкви, як зазначає Бжозовський.

Виділяють аналітичні і синтетичні гомілії. Аналітичні «тлумачать вірш за віршем євангельської перикопи, але тримаються однієї провідної думки» [16, с. 384]. Натомість синтетична гомілія — це «побудований у формі казання виклад з застосуванням перикопи-коментаря» [22, с. 230]. Власне такі гомілії і писав Кирило Транквіліон Ставровецький. Структура кожної проповіді переважно лишається незмінною: «На початку знаходиться невеликий, в кілька рядків вступ (вступ), за ним йде євангельське читання цього дня, далі — тлумачення євангельського тексту, розділене на частини, причому кожна частина має особливий заголовок» [10, с. 89]. Основна стратегія тлумачення біблійного тексту перикопи полягає у викладенні спочатку буквального сенсу слів Святого Писання, а далі — оприявлення алегоричного змісту. Часто перша частина повчання присвячена буквальному сенсу, а друга — алегоричному. Наприклад, у «Повчанні у першу неділю святого посту. Про правочинність роду християнського», Ставровецький обирає традиційне для цього дня зачало 2, епізод зустрічі Нафанаїла з Христом:

Ісус, угледівши Нафанаїла, що до Нього йде, говорить про нього: Ото справді ізраїльтянин, що немає в нім підступу! Говорить Йому Нафанаїл: Звідки знаєш мене? Ісус відповів і до нього сказав: Я бачив тебе ще давніш, ніж Филип тебе кликав, як під фіговим деревом був ти. Відповів

Йому Нафанаїл: Учителю, Ти Син Божий, Ти Цар Ізраїлів! Ісус відповів і до нього сказав: Через те віриш ти, що сказав Я тобі, що під фіговим деревом бачив тебе? Більш від цього побачиш! І Він каже йому: Поправді, поправді кажу вам: Відтепер ви побачите небо відкрите та Анголів Божих, що на Людського Сина підіймаються та спускаються (Ів. 1:47–51).

У першій частині проповіді він переказує євангельський епізод, драматизуючи і виявляючи додаткові смисли у висловлюванні Нафанаїла. Зокрема, до слів «Учителю! Ти Син Божий, ти — Цар Ізраїля» бароковий проповідник додає «понеже тайное сердца моего помышление съвършено вѣси яко Бог. Сего ради Син еси оного, и благодать сею имѣши от Бога, и достоин еси царствовати в Израили» [4, арк. 37 зв.]. Також у першій частині отець Кирило вдається до розширення змісту євангельського висловлювання: «Нафанаїлово же исповѣданіе телесное разумѣніе было о Христѣ, яко нѣкое предудверіе вѣры хотящей открытися ему по сих. Сего ради Господь приложив рещи: «А за нерѣх тебѣ яко видѣх твоє помышление сіе обо мнѣ, сушу ти под смоковницею, но аще вѣруєши так быти якоже помышление твоє бысть о мнѣ, тогда больша от сих узриши» [4, арк. 37 зв.]. У другій частині цієї проповіді Ставровецький відходить від буквального змісту зачала, хоча лишає загальний напрям думки — обґрунтування правовірності роду християнського. Заголовок другої частини «Що Церква Христова подвійну перемогу отримала над ворогами своїми, видимими і невидимими» визначає подальшу наративну стратегію — викладення церковної історії як епічної боротьби з ворогами, видимими і невидимими. Перша перемога приходить через апостолів і мучеників: «ибо сій изыдоша на брань, против всего оплѣченія давола: яко леве в крѣпости упованія своего, приемге все оружје Божіе вѣру яко щит, терпеніе яко шлем, глагол Божій ѿ любов, яко меч и огонь... побѣдиша зло начального врага, и распаленную пещь ярости его ро-сою крови своей угасиша» [4, арк. 38 зв.].

Цікавим є метафоричний опис церкви Христової. Її Ставровецький зображує дwoяко. Перший образ — церква, як «жінка одягнута в сонце» (Об. 12:1). Автор покладає на себе обов'язок розтлумачити апокаліптичну символіку: «вѣнецъ от звѣзд двоэнадетых на главѣ ея, знаменуєт апостолское ученіе свѣтлой правды, догмат и преданіе их, яко лучя звѣздна сіает даже до дня в церкві нашей сіонской, и всегда без затмѣнія тыми нелестными звѣздами, ибо свѣтитя церковной тврѣди» [4, арк. 40].

Другий образ — це корабель, що «много бѣдствуемым, посредь моря многоятежного мира сего» [4, арк. 40]. Корабель пливе у постійному штормі, посеред тривоги і небезпек: «из боку вѣтры, с зади и спереду разбойницы, з глубині змієве и китове страшный, свышше мльныя с громы убивателными, внуръ страх и матеж» [4, арк. 40 зв.]. Усі ці явища відбуваються з допущення Божого і мають на меті випробування дводушних. Ставровецький говорить, що корабель, тобто церква Христова, зіперта на сім соборів (маються на увазі Вселенські собори християнської церкви), «да на тях спирает и крѣпко стоит дом славы его в вѣки непоколѣбим» [4, арк. 40 зв.—41].

Як бачимо, Ставровецький вдається тут до прояснення біблійних образів. І при цьому буквально виконує настанову Августина: «Tum vero, facta quadam familiaritate cum ipsa lingua divinarum Scripturarum, in ea quae obscura sunt aperienda et discutienda pergendum est, ut ad obscuriores locutiones illustrandas de manifestioribus sumantur exempla et quaedam certarum sententiarum testimonia dubitationem incertis auferant» (De doctrina Christiana, II, 14) («*Нарешті пізнавши ближче мову Святого Письма, треба розпочати огляд того, що в ньому затемнено, пояснюючи незрозумілі вирази зрозумілими словами, а невідомі думки — відомим*»). Августин утверджує красу євангельського тексту і простоту мови водночас.

Усі засоби переконання Ставровецького (емоційна напруга викладу, візуальність образів) спрямовані на досягнення «стану «розпаленого» серця, як першоумови розуміння» [4, с. 15]. Августин наставляє проповідника, що виходить за кафедру: «Ipsa hora iam ut dicat accedens, priusquam exserat profertentem linguam, ad Deum levet animam sitientem, ut eructet quod biberit, vel quod impleverit fundat» (De Doctrina Christiana, IV, 32) («*І в ту саму мить, як сходиш на кафедру, перед тим, як розкриються уста твої, вознеси спраглу душу свою до Бога, та завдяки благодаті Його віддай те, чим був напоєний, і нехай те виллється у всій повноті своїй*»). Цей стан подібний до емоційності мовця проповіді барокового автора (Мт. 10:19).

Гомілетика формує новий тип оратора: безкорисного, сповненого співчуття до ближнього, «абсолютно переконаного в своїй правоті, бо він почуває себе захищеним силою Бога» [8, с. 24]. Святий Августин так визначає готовність людини тлумачити Біблію: «Хто у повні розуміє, що є ціллю Закону, «любов від чистого серця, і доброго сумління і нелукавої віри» (1 Тим. 1:5), той сміливо може приступати до пояснення Слова Божого.

Отже, пізнання через віру, смислова впорядкованість і богонатхненність біблійного матеріалу складають міцний каркас для укладення проповідей. Формальна гомілетика, у якій розглядається теорія, основи проповіді і викладу, постає як синтез найбільш уживаних та ефективних стратегій переконання слухача. Августин, який фактично бере участь у розробці правил цієї дисципліни, закладає основи для викладання істин віри, прописує наративні стратегії тлумачення Святого Письма. Проповіді Кирила Транквіліона Ставровецького переважно складаються з двох частин, перша з яких містить буквальне тлумачення біблійного тексту перикопи, а друга — алегорична, що прописує її зміст у загальну картину буття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверинцев С. С. Софія — Логос : словник / С. С. Аверинцев. — 2-ге вид., виправ. і доп. — К. : Дух і Літера, 2004. — 636 с.
2. Гаспаров М. Средневековые латинские поэтики в системе средневековой грамматики и риторики // Проблемы литературной теории в Византии и латинском средневековье / отв. ред. М. Л. Гаспаров. — М. : Наука, 1986. — 255 с.
3. Голик Р. Тіло, душа і поділений світ: стереотипи раннього бароко у творчості Мелетія Смотрицького та Кирила Транквіліона Ставровецького / Р. Голик // Біля джерел українського бароко : [збірник наукових праць / редкол. : Ярослав Гарасим, Микола Ільницький, Богдана Криса [та ін.] ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Катедра укр. л-ри ім. акад. М. Возняка]. — Львів : Свічадо, 2010. — С. 134–163.
4. Кирило Транквіліон Ставровецький. Євангеліє учителное, албо казання на неділя през рок и на празники господскіє и нарочитым святым угодником божим / Кирило Транквіліон Ставровецький. — Рахманов, 1619. — 181 арк.
5. Криса Б. Від риторики до нормативної поетики. XVII–XVIII століття / Б. Криса // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Філологічної секції. — Львів, 1995. — Том ССХХІХ. — С. 16–28
6. Криса Б. Пересотворення світу. Українська поезія XVII–XVIII століть / Б. Криса — Львів : Свічадо, 1997.
7. Криса Б. Проповідник слова Божого. Вступне слово // Ставровецький Кирило Транквіліон. Учителне Євангеліє / Кирило Транквіліон Ставровецький ; пер. з ц.-сл. Б. Криси, Д. Сиройд, Т. Трофименко. — Львів : Свічадо, 2014. — С. 7–18.
8. Кузнецов И. Риторика: учебное пособие / И. Кузнецов. — 6-е изд. — М. : Дашков и К°, 2013. — 560 с.

9. Майоров Г. Формирование средневековой философии / Г. Майоров. — М. : Мысль, 1979. — 430 с.
10. Маслов С. И. Кирилл Транквиллион-Ставровецкий и его литературная деятельность : опыт историко-литературной монографии / С. И. Маслов. — Київ : Наукова думка, 1984. — 243 с.
11. Матушек О. Проповіді Лазаря Барановича в дискурсі українського Бароко : монографія / Олена Матушек. — Х. : Майдан, 2013. — 359 с.
12. Пилявець Л. Гуманістичні тенденції в поглядах на людину й суспільство Кирила Транквіліона-Ставровещького / Л. Пилявець // *Європейське Відродження та українська література : XIV–XVIII ст.* / ред. О. Мишанич. — Київ : Наукова думка, 1993. — С. 175–193.
13. Сироїд Д. Різдвяні проповіді Кирила Транквіліона Ставровещького: досвід прочинання / Д. Сироїд // *Біля джерел українського бароко : [збірник наукових праць / редкол. : Ярослав Гарасим, Микола Ільницький, Богдана Криса [та ін.] ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Катедра укр. л-ри ім. акад. М. Возняка].* — Львів : Свічадо, 2010. — С. 178–188.
14. Трофименко Т. Релігійні конверсії кінця XVI — початку XVII ст. і творчість Кирила Транквіліона Ставровещького / Т. Трофименко // *Біля джерел українського бароко : [збірник наукових праць / редкол. : Ярослав Гарасим, Микола Ільницький, Богдана Криса [та ін.] ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Катедра укр. л-ри ім. акад. М. Возняка].* — Львів : Свічадо, 2010. — С. 164–177.
15. Эриксен Т. Б. Августин : беспокойное сердце / Тронд Берг Эриксен ; пер. с норвеж. Л. Горлиной. — М. : Прогресс-Традиция, 2003. — 371 с.
16. Brzozowski M. ks. Teoria kaznodziejstwa (wiek XVI–XVII) w Dzieje Teologii Katolickiej w Polsce II. — Lublin : T-wo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubielskiego, 1975 — Cz. 1. — S. 396–423.
17. Marrou H. I. Augustinus in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. — Reinbek, 1958.
18. Murphy J. J. The medieval arts of discourse: An introductory bibliography Speech Monographs. — 1962. — Vol. 29, Iss. 2.
19. Murphy, J. J. Rhetoric in fourteenth-century Oxford. Medium Жvum. — 1965. — Vol. 34, no. 1. — P. 1–20. — www.jstor.org/stable/43627137.
20. Murphy, James J. The Metarhetorics of Plato, Augustine, and McLuhan: A Pointing Essay // *Philosophy & Rhetoric.* — 1971. — Vol. 4, no. 4. — P. 201–214. — www.jstor.org/stable/40236785.
21. Murphy J. J. Rhetoric in the Middle Ages : a history of rhetorical theory from Saint Augustine to the Renaissance / James J. Murphy. — Berkeley ; Los Angeles ; London : University of California Press, 1974. — XIV, 395 p.
22. Pawlak W. Koncept w polskich kazaniach barokowych / Wiesław Pawlak. — Lublin : Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubielskiego, 2005.

**ГОМИЛЕТИЧЕСКИЕ УСТАНОВКИ СВЯТОГО АВГУСТИНА
И СПОСОБЫ ТОЛКОВАНИЯ БИБЛИИ
В «ЕВАНГЕЛИИ УЧИТЕЛЬНОМ»
КИРИЛЛА ТРАНКВИЛИОНА СТАВРОВЕЦКОГО**

*Татьяна Турчина, аспирантка кафедры литературоведения
Национальный университет «Киево-Могилянская академия»*

Исследование направлено на раскрытие смысловой упорядоченности проповедей Кирилла Транквилиона Ставровецкого из сборника «Евангелие учительное» (1619) сквозь призму гомилетичних установок трактата святого Августина «De Doctrina Christiana» (397). На примере «Поучения в первое воскресенье святого поста» проанализированы наиболее употребляемые и действенные стратегии убеждения, что использует отец Кирилл и которые можно найти у Августина.

Ключевые слова: гомилетика, проповедь, Библия, барокко, патристика.

**HOMILETIC GUIDANCE OF ST. AUGUSTINE
AND THE INTERPRETATIONS OF THE BIBLE
IN «THE DIDACTIC GOSPEL»
BY KYRYLO TRANQUILION STAVROVETSKY**

*Tetiana Turchyna, PhD student, program «Literature and Philosophy»
on National University of «Kyiv-Mohyla Academy»*

The present article explores the general patterns of the Kyrylo Tranquilion Stavrovetsky's homilies based on the rules of formal homiletics. St. Augustine treatise «De Doctrina Christiana» («On the Christian Doctrine») are of key importance for indicating the basic patterns of the homily writing. A growing body of literature recognizes the importance of studying the homiletic theory. A much-debated question is what narrative strategy father Kyrylo used in his homilies. The aim of the article is to explore general patterns of the Stavrovetsky's homilies, to descry the most common patterns of the Bible texts' interpretation. The methodological base of the research implies to hermeneutics and St. Augustine's interpretation of the Bible studies. The most interesting finding is that both St. Augustine and Kyrylo Tranquilion Stavrovetsky employ faith in understanding the creed. In the treatise, «De Doctrina Christiana», St. Augustine writes the set of instructions how to recognize the divine truth through hermeneutics and utter it in the homily. He actually develops the homiletic rules and prescribes narrative strategies of Scripture interpretation. Kyrylo Tranquilion Stavrovetsky in his turn creates the homilies where on the typological level of formal homiletics those instructions are identified. His homilies mainly consists of two parts: the first contains a literal interpretation of the biblical text, and the second places this interpretation in the universal outlook. The innovation of the article lies in its subject: there is little research on comparable study of the Bible and «The Didactic Gospel» by Kyrylo Tranquilion Stavrovetsky. This study might be used in further exploration of the homilies from «The Didactic Gospel» and in comparative studies of the Bible.

Key words: homiletics, homily, Baroque, Bible, patristics.

REFERENCES

1. Averyntsev, S. S. (2004), *Sofiya — Lohos : slovnyk* [Sofia — Logos : vocabulary], Kyiv, Dukh i Litera, [in Ukrainian], 636 s.
2. Hasparov, M. (1986), *Srednevekovye latynskye poetyky v systeme srednevekovoy hrammatyky y rytoryky* [Medieval Latin Poetics in the System of Medieval Grammar and Rhetoric] // *Problemy lyteraturnoy teoryy v Vyzantyy y latynskom srednevekov'e* [Problems of literature theory in Byzantium and Latin Middle Ages], Moscow, Nauka, [in Russian], 255 s.
3. Holyk, R. (2010), *Tilo, dusha i podilennyi svit : stereotypy rann'oho baroko u tvorchosti Meletiya Smotryts'koho ta Kyryla Trankviliona Stavrovets'oho* [Body, soul and divided world : stereotypes of the early baroque in the oeuvre of Meletiy Smotrytsky and Kyrylo Tranquilion Stavrovetsky], *Bilya dzherel ukrayins'koho baroko*, L'viv, Svichado [in Ukrainian], S. 134–163.
4. *Kyrylo Trankvilion Stavrovets'kyi, (1619), Yevanheliye uchytelnoye, albo kazannya na nedilya prez rok y na praznyky hospodskiyey y narochytyy svyatyuy uhodnykom bozhym* [The Didactic Gospel or Homilies on weeks for all the year and on holidays and on the memory of church fathers and saints], Rakhmanov [Old Slavonic], 181 ark.
5. Krysa, B. (1995), *Vid rytoryky do normatyvnoyi poetyky. XVII–XVIII stolittya* [From the Rhetoric to the Normative Poetic. XVII–XVIII century], *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka, Tom CCXXIX. Pratsi Filolohichnoyi sektsiyi* [in Ukrainian], S. 16–28
6. Krysa, B. (1997), *Peresotvorennya svitu. Ukrayins'ka poeziya XVII–XVIII stolit'* [Recreation of the World. Ukrainian Poetry of the XVII–XVIII century], L'viv: Svichado [in Ukrainian].
7. Krysa, B. (2014), *Propovidnyk slova Bozhoho. Vstupne slovo* [Guard of the God's Word. Introduction], *Kyrylo Trankvilion Stavrovets'kyi Uchytel'ne Yevanheliye*, L'viv, Svichado [in Ukrainian], S. 7–18.
8. Kuznetsov, Y. (2013), *Rytoryka. Uchebnoe posobyey*. [Rhetoric. Textbook], Moscow, Dashkov y K° [in Russian], 560 s.
9. Mayorov, H. (1979), *Formyrovanye srednevekovoy fylosofiy* [Formation of the Medieval Philosophy], Moscow, Mysl' [in Russian], 430 s.
10. Maslov, S. (1984), *Kyryll Trankvyllyon-Stavrovetsky y eho lyteraturnaya deyatel'nost' : opyt ystoryko-lyteraturnoy monohrafiy* [Kyrylo Tranquilion Stavrovetsky and his literature practice: an attempt of historical and literature treatise], Kyiv, Naukova dumka [in Ukrainian], 243 s.
11. Matushek, O. (2013), *Propovidi Lazarya Baranovycha v dyskursi ukrayins'koho Baroko : monohrafiya* [Sermons by Lazar Baranovych in the discourse of Ukrainian Baroque], Kharkiv, Maydan [in Ukrainian], 359 s.
12. Pylyavets', L. (1993), *Humanistychni tendentsiyi v pohlyadakh na lyudynu y suspil'stvo Kyryla Trankviliona-Stavrovets'koho* [Humanistic tendencies in

- Kyrylo Tranquilion Stavrovetsky beliefs of human and society], *Yevropeys'ke Vidrodzhennya ta ukrayins'ka literatura : XIV–XVIII st.*, Kyiv, Naukova dumka [in Ukrainian], S. 175–193.
13. Syroyid, D. (2010), *Rizdvynani propovidi Kyryla Trankviliona Stavrovets'koho: dosvid prochynannya* [Christmas Homilies by Kyrylo Tranquilion Stavrovetsky: the experience of reading], *Bilya dzherel ukrayins'koho baroko, L'viv, Svichado* [in Ukrainian], S. 178–188.
 14. Trofymenko, T. *Relihiyni konversiyi kintsya XVI — pochatku XVII st. i tvorchist' Kyryla Trankviliona Stavrovets'koho* [Religion Controversies of the end of XVI by the beginning of XVII century and the oeuvre of Kyrylo Tranquilion Stavrovetsky], *Bilya dzherel ukrayins'koho baroko, L'viv, Svichado* [in Ukrainian], S. 164–177.
 15. Eryksen, T. B. (2003), *Avhustyn : bespokoynoe serdtse* [Augustine: the Restless Heart], Moscow, Prohress-Tradytysya [in Russian], 371 s.
 16. Brzozowski, M. Ks. (1975), *Teoria kaznodziejstwa (wiek XVI–XVII) w Dzieje Teologii Katolickiej w Polsce II*, Lublin, T-wo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lublińskiego, cz. 1, S. 396–423.
 17. Marrou, H. I. (1958), *Augustinus in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, Reinbek.
 18. Murphy, James J. (1962), «The medieval arts of discourse: An introductory bibliography Speech Monographs», vol. 29, Iss. 2.
 19. Murphy, James J. (1965), «RHETORIC IN FOURTEENTH-CENTURY OXFORD.» *Medium Жум*, vol. 34, no. 1, pp. 1–20., available at: www.jstor.org/stable/43627137. (access March 1, 2017).
 20. Murphy, James J. (1971) «The Metarhetorics of Plato, Augustine, and McLuhan: A Pointing Essay.» *Philosophy & Rhetoric*, vol. 4, no. 4, pp. 201–214 available at: www.jstor.org/stable/40236785 (access March 1, 2017).
 21. Murphy, James J. (1974), *Rhetoric in the Middle Ages : a history of rhetorical theory from Saint Augustine to the Renaissance*, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, xiv, 395 p.
 22. Pawlak, W. (2005), *Koncept w polskich kazaniach barokowych*, Lublin, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lublińskiego.

Стаття надійшла до редакції 11 березня 2017 р.